

Перед кожним учителем, що береться за викладання теми, постає актуальне запитання: чи можна зараз, у сучасних реаліях ототожнювати проблему Голокосту з національною належністю його виконавців або жертв, чи маємо ми право робити в цій темі категоричні висновки, застосовувати лексику на кшталт «німці-вбивці», «українці-вбивці». Адже це надзвичайно важливо, яку ідентифікацію отримують ті, хто жорстоко вбивав беззахисних людей та знущався над ними, – «німець» чи «есесівець», «українець» чи «злочинець». Тому мої очікування саме від семінару в Берліні полягали в тому, аби навчитися досвіду німецьких колег, де сама концепція освіти з історії Голокосту передбачає не тільки отримання чесних знань про участь і відповідальність за Голокост самих німців, за те, що вони колись допустили і вчинили, а й дає змогу отримати коректні історичні знання з історії Голокосту, що вчать аналізувати, критично мислити, розвивають емпатію, особисту відповідальність кожного, хто отримав ці знання за життя, за цінності, за людину, і коли настає усвідомлення того, що загрози існують і в сучасному світі, що вони закладені в людській природі, в сучасній державі, в «мові ворожнечі», ЗМІ. Вивчення теми Голокосту в Німеччині в першу чергу вчить бачити й усвідомлювати ці загрози.

Однією з особливостей викладання цієї теми в Німеччині є те, що для німців зараз суть пам'яті про Голокост полягає в осмисленні того, що пережив у першу чергу німецький народ під час панування нацизму. Саме нацизм, а не німецький народ, звинувачують у тому, що сталося. Це яскраво демонстрував під час своїх лекцій Вольф Кайзер, директор освітнього центру музею «Будинок Ванзейської конференції», де проходили заняття: лекції та практикуми. Адже нацизм для німців став причиною спопеління духовних і моральних цінностей, виховання жорстокості і страху, байдужості, знецінення людини та її життя, розтління душ, знищення культури, настання духовної убогості, що була на той час ідеалом. Для народу, що подарував світу сузір'я поетів, філософів, музикантів, – це також трагедія. Те, в якому вигляді представлена пам'ять про Голокост, демонструє бажання цього суспільства виявляти і демонструвати безчестя нацизму та його ницість.

Велику роль при виборі шляхів викладання цієї теми має визначення предмета викладання: німецькі колеги не дотримуються визначення Голокосту як повного знищення винятково євреїв та поширюють його на інші групи, які знищувались на основі расової, етнічної чи національної ідеології: наприклад, ромів і сінті, фізично та душевно хворих, гомосексуалістів, свідків Ієгови.

Про високий статус цієї теми в курсі історії свідчить також те, що Голокост розглядається в шкільному курсі історії як окрема тема в рамках вивчення періоду націонал-соціалізму і на неї відводиться 16-20 годин у середній школі. Також Голокост як істотна складова німецької та європейської історії обговорюється на уроках основ громадянства і права, німецької літератури, релігії і етики. Викладання теми є обов'язковим для усієї країни.

Молоді викладачі проходять курс із Голокосту в рамках післядипломної підготовки, а також на базі просвітницьких центрів, музеїв та меморіалів. Голокосту присвячені також експозиції у фондах, місцевих та загальнодержавних музеях історії. Тема Голокосту також висвітлюється музеями, що розташовані на території колишніх концтаборів. На базі меморіальних комплексів, які ми мали змогу відвідати, створено освітні центри, де проходять навчання з історії Голокосту, зустрічі зі свідками трагедії. Найявні технічні засоби дають змогу докладніше ознайомитися з трагедією людей, що зазнали переслідувань. Меморіальний комплекс «Топографія терору», Єврейський музей, Меморіал знищеним євреям Європи залишили разючі почуття від того, як важливо це суспільству і державі, як дбайливо зберігається пам'ять навіть про те, що боляче.

Вражає те, що пам'ятники, що стоять майже в центрі Берліна, наприклад, пам'ятник загиблим єврейським дітям, пам'ятник убитим нацистами гомосексуалістам, сінті та ромам, нагадують німцям про страшні помилки, але це пам'ять, про яку дбає як

суспільство, так і держава, це пам'ять, що потребує постійного осмислення як нинішніх, так і майбутніх поколінь. І в цьому суспільстві це зрозуміли. Мене вразило те, скільки молоді ми побачили під час відвідування цих місць. Це молоді люди, пари, яких ніхто не змушує відвідувати ці виставки, але вони приходять сюди, тому що розуміють важливість цієї теми для кожного громадянина. Найвизначніші пам'ятні місця збирають сотні тисяч відвідувачів на рік.

Пам'ять про Голокост. Німецьке суспільство пройшло через складний і суперечливий шлях до сучасного осмислення значення історії Голокосту для самого німецького суспільства. Цей шлях яскраво продемонстрував у, можливо, найбільш очікуваній усіма лекції «Культура пам'яті про Голокост у Німеччині» молодий учений Ян Барткнехт. Спочатку німецьке суспільство відмовлялось згадувати про війну, що велася з метою знищити єврейське суспільство, оскільки це супроводжувалося почуттям вини за порушення прав людини. Власні страждання, бомбардування, голод і холод німці довго використовували як доказ для відхилення вини.

Посилення уваги до вивчення націонал-соціалізму, до ролі й місця Голокосту в історії, що й стало поштовхом до зрушень у характері пам'яті, відбулося не одразу. Складні дискусії в суспільстві, відкидання вини за вчинене, розвінчання міфу про чисте й благородне минуле Вермахту породили низку суперечок та заперечення скоєного. Але в кінцевому підсумку привели до осмислення і відповідальності суспільства за власну історію, а також за те, аби не повторилося минуле.

Найбільше враження і в мене викликало перебування на заняттях в освітньому центрі у Ванзеї. Велика увага у викладанні теми приділяється саме тим історичним моментам та процесам, що мали місце задовго до Голокосту. В своїх лекціях про життя євреїв Європи до Голокосту Вольф Кайзер зробив наголос на тому, як самі німці, обравши антисемітизм для зміцнення національної ідеї, вимагали акультурації та асиміляції євреїв Німеччини, підштовхнувши їхній успіх у соціальному становищі – намаганні бути незалежними від антисемітів. Боротьба євреїв у країнах розселення розвивалась за загальною, логічною схемою. Це була боротьба за право укорінитися, за людські права, за рівність. Але говорити про права можна тільки тоді, коли є можливість їх захищати. Вимагаючи емансипації євреїв, держави та суспільства, самі не були до цього готові. Важливо й те, що держави були національними. Так у процесі емансипації майже в усіх суспільствах склалася формула, що діяла фактично в усіх країнах: «Права людини належать тобі як людині, а не як єврею».

На відміну від східних євреїв, що були зайняті в основному в ремісництві та дрібній торгівлі, західні відігравали потужну роль у модернізації економіки, були повністю інтегровані в суспільство. Їхні діти здобували академічну освіту й обирали саме ті професії і справи, які давали змогу бути незалежними від антисемітизму роботодавців.

Перебуваючи під тиском антисемітизму, євреї Німеччини були прибічниками як національної ідеї, так і збереження себе. Про визначальну роль в європейських історичних процесах євреїв Німеччини наголосив також у своїй лекції А. Подольський, адже і українські євреї – це потомки ашкеназів Німеччини внаслідок міграційних процесів XI–XII ст.

Глибинні причини Голокосту також були яскраво розкриті в практикумі «Антисемітизм та расизм», що мало результатом формулювання нами певних висновків: за допомогою детально розробленої нацистської аргументації щодо єврейства та населення Східної Європи до процесу підготовки до винищення залучались й інші європейські нації. А расизм, що на той час був потужною течією в суспільній думці Європи, став основою, своєрідною п'ятою колоною, здатною розбудити громадський конфлікт у будь-якій країні. Расизм не має якихось національних кордонів, етнічних чи географічних. Відсутність реакцій інших держав пояснюється тим, що до певної пори расизм і антисемітизм об'єднували європейські народи. Але особливість Німеччини

полягає в тому, що саме тут було створено потужну бюрократичну машину, яка обслуговувала расизм у цьому суспільстві й державі.

Велике зацікавлення викликали лекції М. Тяглою та В. Кайзера «Злочинці в контексті викладання історії Голокосту». Під час дискусії ставилися на розгляд запитання: кого ми можемо назвати злочинцем, яка різниця між тим, хто з кабінету віддавав наказ убивати, і тими, хто безпосередньо вбивав? Де різниця між самим катом та його помічниками, де межа падіння людини та за яких обставин людина стає здатною на масове вбивство? Чи можна назвати злочинцем того, хто спостерігав, знав про злочини? І в цьому контексті справедливо б було запитати: чи можна назвати злочинцями тих, хто добре знав про існування газових камер у таборах смерті та мав можливості бомбити під'їзні шляхи до них або ж самі газові камери? Однозначних відповідей на такі запитання немає. Адже людська суть, поведінка та природа – це найбільш незвідане не тільки в історії Голокосту, а в історії взагалі.

Найбільше враження залишилося від екскурсії виставковою залюю. Виставку відвідують не тільки учні, студенти, вчителі. Тут проводяться заняття для представників різних професійних груп – військових, поліцейських, фінансистів і навіть лікарів. Мета – висвітлити певний аспект з історії Голокосту, показати, як повелися в тих умовах різні професійні групи, як їх змогла використати нацистська машина знищення, як діяти та вчиняти, якщо надходять накази подібного роду, які в історії цих професій були конкретні дотичні моменти з процесом винищення євреїв. Виставка складається з восьми залів, в яких відображено різні етапи історії Голокосту – від історії антисемітизму до покарання винних за скоєні злочини.

Насамперед, це – місце злочину. Місце, де рішення привело до катастрофічних наслідків, трагедії, страждань і горя мільйонів людей. Експозиція розташована в хронологічному порядку, але надзвичайно важливу роль відведено передісторії – історії антисемітизму і приходу до влади нацистів. Адже саме в Німеччині було прокладено інтелектуальний шлях расовому мисленню. Расизм, помножений на бюрократію, – ось що привело до кінцевого рішення, якщо при цьому переважна більшість населення поділяє злочинні пріоритети влади. Починається виставка з обезличеної карти, яка розкриває цифри – скільки євреїв проживало в різних країнах. З іншого боку – персони, чотири сім'ї з різних країн та їхні трагічні долі. Ось найголовніше. Історія Голокосту – це історія кожного.

Оскільки Голокост є обов'язковою темою у вивченні історії, а основну роль в отриманні знань з історії Голокосту відіграє саме шкільна історична освіта, – учні приходять на виставку достатньо підготовленими з цієї теми. Але саме тут розставлені важливі акценти у вивченні теми. На виставці вчать «читати» фотографії та наближати події до конкретного місця, до них самих. Їм показують одну дуже важливу річ – усе відбувалося тут, у місцях, їм дуже відомих, які вони бачать щоденно. Акцент робиться на тому, що євреї Німеччини – це люди, які так багато зробили для Вітчизни, але були нею принижені, гнані, переслідувані й знищені. Біля кожного фото йде інтенсивне обговорення. Розглядається позиція кожного, хто зображений на фото, навіть, наприклад, в якості спостерігачів.

Одна із зал – початок війни. В цій залі порушується проблема різного характеру знищення людей. Вражає те, як правдиво і реально показано жах масових знищень людей, але без демонстрації страшних фото, оголених та знівечених тіл. Концепція проста: показ фото вбивств і роздягнених жертв – це їхнє повторне приниження. Фото показані так, аби самостійно додумати те, що відбулося. Наприклад: купа дитячих черевичок біля табору смерті, або ж люди поблизу рову, що навіть ще не роздягнені. А поруч із цими фото та документи – як понесли покарання ті, хто це зробив.

Цілу залу присвячено конференції у Ванзеї, показано процес тісної взаємодії всіх структур навіть під час підготовки до цього заходу. Найважливіший документ, що підтверджує те, що відбувалося, – це протокол самої конференції та свідчення Ейхмана.

Важливим є те, що під час проведення екскурсії в цій залі порушуються питання етики й моралі, особистої відповідальності кожного за скоєне. Таке знайомство з історією Голокосту спонукає відвідувачів осмислити суть влади та зловживання нею, роль та відповідальність окремих осіб, організацій, спонукає задуматись про можливість геноциду в сучасному світі. Голокост також наглядно показує, яким чином можна використати технічні досягнення та управлінську бюрократичну інфраструктуру для своїх згубних замислів, починаючи з соціальної інженерії і закінчуючи геноцидом.

Цікавим було дослідження концепції «навчання однолітків» на виставці. При плануванні занять до уваги беруть рівень знань учнів, розуміння ними питання та інтереси. Кожна група учнів сама обирає той зал, який є найцікавішим для неї, докладно ознайомлюється з інформацією, обирає декілька найбільш значущих, на їхній погляд, фото, на основі аналізу яких проводить навчання для однолітків. Таким чином досягають максимального результату – розповідаючи про те, що їх самих цікавить найбільше, учні роблять це максимально якісно.

Одне знайомство з історичними подіями не може запобігти негативним явищам чи нетерпимості. Але правильно обрано саме просвітницьку стратегію: при вивченні історії Голокосту ведеться пряма розмова про антисемітизм, про те, що це не просто упередження – це ідеологія. Учні мають свідомо пов'язувати антисемітизм, расизм і дискримінацію, аби протистояти цьому у власному середовищі. За такого підходу до вивчення історії Голокосту демонструється незмінна істина – мовчати та залишатись байдужим тоді, коли принижують та цькують інших, – небезпечно й аморально. Молодь на основі вивчення історії Голокосту підводять до розуміння найголовнішого – громадяни в демократичному суспільстві зобов'язані навчитися розпізнавати небезпечні сигнали і вчасно реагувати на них.

Як приклад, Вольф Кайзер навів ситуацію, коли після навчання в освітньому центрі у Ванзеї, під час конфлікту в Югославії, німецькі військові льотчики, знаючи, що будуть за це покарані, відмовилися виконати наказ влади: повернути біженців туди, де на них чекала неминуха смерть. Це яскраво свідчить про те, як на прикладі виваженого й осмисленого вивчення історії Голокосту формується життєва та громадянська позиція, основана на загальнолюдських цінностях, пріоритеті людської гідності та усвідомленні цінності життя кожної людини.

*Руслана Бурова,
вчитель спеціалізованої середньої школи № 1, м. Чернігів*

* * *

...Вразили надзвичайні можливості комплексу «Будинок Ванзейської конференції» як прикладу музейної педагогіки в дії. Учневі, який потрапляє до музею, пропонують на вибір дослідити одну з проблем, яка заявлена задалегідь. В обраному залі учень має можливість, обравши декілька різних експонатів – фото, документів, карт, плакатів тощо, оформити своє дослідження у вигляді невеликої екскурсії, яка і презентується однокласникам. Виступаючи в ролі екскурсовода, школяр проводить не цілу екскурсію, а висвітлює тільки ту складову проблеми, яку обирає сам: депортація євреїв, гетто, табори смерті, знищення тощо. Так із «пазлів» різноманітних учнівських екскурсій утворюється бачення теми в цілому.

Перспективи такої роботи говорять самі за себе. Вкотре ловиш себе на думці: «як унікальне, насправді, є простим». Фахова скрупульозність і методична стратегія підбору фото, відеосвідчень та документів меморіального комплексу, який проводить потужну освітню діяльність із різноманітною аудиторією, заслуговує на окрему похвалу. Важко уявити, що цільовими групами (тобто групами, які проходять навчання) є не тільки учні й педагоги, а й військові, поліцейські, медичні сестри, пожежники. Для кожної такої

цільової аудиторії є свої навчальні програми та екскурсії. Зібрано потужну матеріальну базу – навчальну аудиторію, сучасну бібліотеку і медіатеку, в яких книги і журнали, зібрання документів з історії євреїв Європи, антисемітизму, націонал-соціалізму не тільки на паперових носіях, а й на мікрофільмах і аудіовізуальних засобах. На особливу увагу заслуговує розділ «Педагогіка меморіальних місць». Усе це є свідченням комплексного підходу держави до питань історичної пам'яті, питань культури пам'яті.

*Наталя Голосова, заступник голови асоціації «Нова Доба»,
вчитель історії СЗШ № 38, м. Львів*

* * *

Уже 6 років поспіль УЦВІГ організовує навчальні поїздки для українських учителів: Єрусалим, Люблін, Париж, а тепер Берлін. Інформація, методична підтримка, яку одержують учасники цих навчальних семінарів, є потужним джерелом знань з теми Голокосту, методики викладання цього болісного питання у світовій історії. Кожний з таких семінарів розкриває певний аспект теми – загальнотеоретичний, погляд на Голокост з точки зору жертв – в Єрусалимі, аналітичний, позиція спостерігачів – у Парижі, особливості катастрофи у Східній Європі та доля східноєвропейського єврейства – в Польщі. Цього разу у фокусі навчально-методичного семінару в Берліні, присвяченого історії Другої світової війни та історії Голокосту в Європі, були злочинні організатори та виконавці Голокосту. Одним із ключових було питання про те, як законслухняність при виконанні злочинних законів призводить до скоєння жахливих злочинів проти людства, а покірні виконавці стають злочинцями. Такі навчально-методичні семінари як частинки мозаїки складають поступово загальну картину розуміння Голокосту, допомагають учителям викладати цю тему в школі кваліфіковано.

Робота семінару відбувалася на базі Меморіального музею та навчального центру «Будинок Ванзейської конференції» у південному передмісті Берліна. В тому самому будинку, де 20 січня 1942 року п'ятнадцять високопосадовців з СС, НСДАП і різних міністерств домовлялись про спільні дії для здійснення запланованої депортації та знищення європейських євреїв. Знайдений у документах міністерства закордонних справ у 1947 році протокол із жахливою чіткістю свідчить про план знищення всіх європейських євреїв і активну участь німецького державного керівництва у цьому геноциді. З перших кроків до музею відвідувачів не залишає парадоксальне відчуття: як на тлі чудової природи, в прекрасному палаці могли бути заплановані жахливі злочини, які, за словами Марка Розмена, автора книги про Ванзейську конференцію, стали поворотним пунктом від масового убивства до систематичного геноциду, адже саме тут було домовлено про «остаточне розв'язання єврейського питання».

Під час роботи семінару обговорювалася ціла низка моральних аспектів, пов'язаних із темою Голокосту – питання законслухняності, сумлінного виконання обов'язків, переступання через норми моралі заради нових ідей, визначення злочинця, вчинення активного й пасивного опору злочинам. На уроках історії в старших класах часто постає риторичне запитання: як трапилося, що народ, який дав світові Бетховена, Шиллера і Гете, допустив встановлення нацистського режиму і вбивство мільйонів людей? Відповіді на це та інші запитання одержали учасники семінару, слухаючи лекції, беручи участь в обговореннях і дискусіях, відвідуючи меморіальні місця та музеї.

Роботу навчального семінару було ретельно сплановано. Тематику занять були загальний опис історії євреїв Європи до Голокосту, особливості життя євреїв України напередодні Другої світової війни, походження антисемітизму і расизму, становлення націонал-соціалізму та гітлерівської диктатури, планування та організація Голокосту, етапи винищення євреїв. Дуже цікавими і корисними були практичні заняття з документами, фотографіями і робота в експозиції музею.

У змісті семінару було зроблено важливий акцент на культурі пам'яті, багатоперспективних підходах до її збереження, формах її представлення, методиках викладання теми Голокосту. Під час короткої екскурсії містом, відвідування різноманітних музеїв, виставок, меморіалів та пам'ятних місць учасники навчальної подорожі мали змогу ознайомитись із новими концептуальними підходами до збереження і представлення історичної пам'яті.

Перш за все, помітна позиція німецької держави щодо меморіальних музеїв та пам'ятних місць. Доступ до них безкоштовний, і фінансуються вони з державного бюджету. Створено всі умови для того, щоби будь-який музей чи меморіал могли відвідати навіть інваліди. Кожний меморіал або музей має у своїй структурі освітні центри, до яких входять бібліотеки, архіви, медіатеки, конференц-зали, комп'ютерні кімнати, де можна переглянути мікрофільмовані документи, відеоматеріали, прослухати інтерв'ю, виступи, розглянути фотографії, знайти будь-яку інформацію. Поряд із постійними експозиціями проводяться змінні, пересувні тематичні виставки до пам'ятних дат, конкурси інсталяцій митців, діють навчальні семінари для різних категорій відвідувачів. Експозиції цих музеїв побудовані таким чином, щоби представити взаємовплив, переплетення культур, як, наприклад, у Єврейському музеї Берліна, де будівля музею є символом стосунків людей різних епох, національностей, що проживали у Берліні. Місця їхньої діяльності, нанесені на карту міста, були з'єднані, і таким чином утворилась форма нової будівлі музею, де стіни, коридори, сходи і навіть вікна символізують переплетення людських і культурних стосунків. Єврейсько-німецька історія та культура пов'язує людей старих і молодих, місцевих мешканців і іноземців, євреїв та неєвреїв.

Усі меморіально-освітні центри пропонують групам молоді й учнівським класам різноманітні можливості, щоби дізнатися про переслідування та вбивства європейських євреїв, про виникнення націонал-соціалізму, передісторію або наслідки. Вони можуть вивчати постійні виставки під час проведення кваліфікованих екскурсій або в складі невеликих груп під керівництвом співробітників. У дні самостійної роботи можна опрацювати обрану тему за допомогою посібника. Для педагогічних колективів музей пропонує заходи з підвищення кваліфікації з питань музейної педагогіки й для викладання за різними фахами. Учні можуть мати уроки в музеях, проводити захист дослідницьких проектів, фрагменти екскурсій, досліджувати та аналізувати матеріали експозицій.

Навіть невеличкий меморіал на платформі № 17 у Грюневальді, звідки німецьких євреїв депортували до таборів знищення, містить освітній компонент. На привокзальній площі, окрім пам'ятника, є невелика книжкова шафа, стилізована під телефонну будку, де зберігаються книжки, дотичні за змісту до подій, що відбувалися на станції. Кожний відвідувач цього місця має змогу дізнатися про них більше.

Тому згадані вище місця можна назвати МЕМОРІАЛАМИ. Тут не просто зберігається пам'ять. Тут вона працює на майбутнє. Тут створюються умови, що роблять неможливим повторення такого явища, як Голокост, і подібних йому.

*Ольга Педан-Слепухіна,
вчитель історії ЗОШ № 65, м. Львів*

Берлін. Пам'ять. Освіта

Навчальний семінар у Берліні. З самого початку виникало запитання, що ще нового можна побачити і дізнатися про події Голокосту та відповідні освітні дії. Оскільки це не перший мій семінар із цієї тематики, було багато сумнівів. Проте з перших хвилин заданий контекст засвідчив, що є багато запитань, на які ще треба шукати відповіді.

Семинар показав ще один аспект освітніх заходів із тематики Голокосту, а саме осмислення історичної пам'яті крізь призму меморіалів. Меморіалізація – освітній інструмент, доступний кожному (музеї Берліна безкоштовні, працюють у зручний час).

Потужний інструмент сучасних освітніх дій сприяє «наближенню» страшних сторінок історії до молодого покоління і їх розумінню, спробі осмислення. Німецькі колеги показали, як можна пам'ятати про страшні події. А це важко. Бо завжди легше пам'ятати те, чим варто пишатися. Ми можемо зробити лінк і до інших сторінок, наприклад, української історії. Бо ми маємо низку дражливих тем. Німецький досвід у цьому може стати нам у пригоді.

За всіх позитивних моментів семінару виникав жаль. Жаль про те, що сучасна українська освіта не має подібних освітніх центрів, як освітній та меморіальний комплекс «Будинок Ванзейської конференції». А відповідні освітні кадри Україна має. Це було видно під час семінару та його практичних занять.

Дискусії, які розгорталися під час семінару, ще раз засвідчили, що викладання проблематики Голокосту є одним із ключових в освітньому просторі. Досвід німецьких колег показав, як можна працювати з темою в країні, в якій у минулому держава (державний апарат) продукував расистські теорії, а населення їх підтримувало. Чи принаймні мовчки споглядало за їх втіленням. Адже ця тема актуальна і сьогодні з огляду на всі ті події, які відбуваються в світі. Коли на перше місце виходять питання освіти в галузі прав людини, а ця тема є яскравою ілюстрацією порушення цих прав.

Можливо, цей семінар і не дав відповіді на всі поставлені запитання, проте засвідчив, що, незалежно від того, в якій країні Європи викладається ця тема, напрям освітнього руху є спільним.

*Андрій Кінаш, вчитель,
спеціалізована школа
I–III ступенів № 5, м. Полтава*

* * *

...Незабутнім стало відвідування Сучасного музею єврейської історії в Берліні, який вразив нас не тільки своїм багатомірним простором, котрий сам по собі є витвором мистецтва, а й можливістю зануритися в атмосферу єврейського життя до Голокосту та під час Голокосту. Найбільше запам'ятовуються три вузлові частини музею: Сад депортації, Порожнеча пам'яті та Вежа Голокосту. Зовсім іншим, але також разючим, є Музей «Топографії терору». У роки нацизму на цьому місці була спочатку штаб-квартира гестапо, а з 1939 року – Головне управління імперської безпеки. Наприкінці війни будівлю вщент зруйнували, потім побудували автостоянку. Громадська ініціатива берлінців довгі роки боролася за те, щоб відкрити тут хоч якусь експозицію про зlodіяння нацизму. Виставку було створено стихійно у 1987 році на стендах просто неба, і зрештою узаконено муніципалітетом. І тільки у 2010 році побудували спеціальне приміщення. Усе це виглядає непоказно і буденно. За парканом – велика, засипана щебенем територія без жодної травинки. З одного боку замість огорожі – фрагмент муру, уздовж якого – широкий рів. У ньому, під скляним перекриттям, – цегляна кладка, старий фундамент, де були ті самі підвали гестапо. Взагалі і в самому Берліні, й поза ним ми постійно зустрічали багато меморіальних дощок, пам'яток про ті страшні події. Вони не були занадто пафосними та кричущими, але вони постійно нагадували нам про сторінки трагічної історії фразами, датами, подіями, які, можливо, і наштовхують пересічного громадянина на певні роздуми...

Найбільш вразило мене особисто відвідування найсучаснішого і найнезвичайнішого об'єкта пам'яті, що розташований у центрі Берліна, – Меморіалу загиблим євреям Європи. Жодних зайвих деталей, особливих прикрас – величезне поле з 2700 прямокутних брил, що нагадують збільшені надгробки. Страх і масштаб катастрофи

сприймаєш особливо гостро серед цих маленьких та великих сірих бетонних глиб, які тиснуть на тебе своєю мовчазною силою... Немає ніяких символів, ніяких підписів, позначок, але ти відчуваєш до глибини душі біль та скорботу кожного, хто загинув у тій катастрофі, відчуваєш незворотність смерті, жах насильства... Водночас, чуючи шум транспорту, галас людей, подих сусідніх будинків у центрі міста, в яких життя триває (як і має бути) своєю чергою, розумієш, що і тоді, багато років тому, все відбувалося іноді з мовчазної згоди оточення. Мільйони зникали в безодні пекла, а життя йшло своєю чергою... В інформаційному центрі (таке враження, що десь під землею, без вікон та сонячного світла) можна почути історії людей, що пережили Голокост... Їхні свідчення лунають як попередження та застереження майбутнім поколінням... Чи чуємо сьогодні їх ми? Сучасні політики? Чи почують їх наші діти та онуки? Це залежить тільки від нас...

Після кожного відвідування залишалося бажання повернутися й оглянути всі експозиції ще раз, спробувати зрозуміти й переосмислити побачене наодинці. Бо попри те, що цією тематикою та проблемою викладання Голокосту ми займаємося не перший рік, набута інформація, матеріали примушували нас по-новому сприймати та усвідомлювати, здавалося б, відомі нам істини.

Особисто для мене результатом участі у семінарі стала не тільки можливість отримання нових знань, інструментаріїв, досвіду, інформації, не тільки можливість спілкування з колегами-однодумцями, головне – це те, що він дав потужний поштовх до роботи над собою, до підвищення свого професійного рівня, до можливості ставити нові й нові запитання та шукати відповіді на них... Саме тому цей семінар я розглядаю як можливість глибше зрозуміти витоки і причини Голокосту, побачити, як сучасна Німеччина, взявши на себе провину за Другу світову війну, переживає її з величезною гідністю, бо вона навчилася не тільки увічнювати пам'ять про цю трагедію, про власну історію (якою б трагічною вона не була), а й (що є набагато важливішим) зберігати та дбайливо передавати її майбутнім поколінням...

*Інна Савицька,
викладач ЗНЗ № 288, м. Київ*

* * *

«Будинок Ванзейської конференції»

Коли я побачив «Будинок Ванзейської конференції», то був просто шокований – пасторальна тиша, німецький порядок на території, ранковий туман над водою – це не просто привертало увагу, а немов заспокоювало, налаштовувало на розслабленість та відпочинок. А потім усе змінилося – десятки відвідувачів виставок, спокійні та доброзичливі робітники Будинку і представники української групи – все це рухалося, працювало, але не створювало какофонії, було як добрий німецький механізм.

Про меморіально-освітній центр «Будинок Ванзейської конференції» важко писати – це або сухі цифри статистики, або емоційна розповідь. Так от трохи статистики: за рік Будинок відвідують понад 100 тисяч осіб (тільки вдуматися – понад сто тисяч – і це місце подалік від центру Берліна, до якого потрібно добиратися не чверть години), за рік тут проходить більше 350 днів семінарських занять (і це за рік – по декілька семінарів на день) – і все це роблять 4 (чотири!) екскурсиводи, яким допомагають ще 35 непостійних працівників. Просто складно повірити в таке, але коли побачиш – це дійсно справляє враження.

Ще один факт, який мене сильно вразив – це діти, які не просто відвідують виставку, а працюють над проектами в різних залах, не просто позіхаючи розглядають стенди, а старанно представляють факти, доповнюючи їх власними коментарями.

Неможливо не зупинитися і на нашій програмі. Ми побачили, що різні установи у Німеччині не «перетягують» на себе, а немовби доповнюють одна одну. Важко було б

уявити цей семінар без відвідування Меморіалу загиблим євреям Європи та Німецько-російського музею Карлсхорст, музею «Топографія терору» та Єврейського музею в Берліні, але все це було організовано «Будинком Ванзейської конференції» та УЦВІГ.

І останнє. Виставка в «Будинку Ванзейської конференції» – це ще один підхід до збереження пам'яті. Але це не застигла експозиція, а робочий майданчик, який дає змогу не тільки зберігати, а й навчати, змінювати погляди на звичайні речі.

*Олег Охредько, вчитель історії, методист,
Новотроїцький район Херсонської області*